

др Миомира П. Костић, редовни професор
Правни факултет, Универзитет у Нишу
kosticm@prafak.ni.ac.rs

УДК 343.85

Прегледни рад

Примљено: 12. 4. 2021.

Прихваћено: 1. 9. 2021.

ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА - ОДЈЕЦИ ПРОШЛОСТИ И САВРЕМЕНОСТ СХВАТАЊА*

Апстракт: У свом раду, ауторка је најпре нагласила да појава и развој превенције криминалитета чине нека од битних обележја кривичноправних система у модерним државама света и кроз њих се често рефлектује глобални „трансфер” праксе и идеје превенције на начин како су оне уграђене у различите јурисдикције и унутар саме јурисдикције поједине државе. Тај начин је увек јасно обликован различитим локалним и културолошким традицијама, као и социјално-легалитичким контекстом питања која регулише.

Кључне речи: превенција криминалитета, старија схватања превенције криминалитета; савремена схватања превенције криминалитета.

Питање превенције криминалитета неопходно је сагледати у односу на прошли, као и савремени пораст усвајања, у већем или мањем обиму, нивоа превентивног менталитета код људи, у једном јасном историјском контексту. Неодвојиво је уочити и схватања о злочину, реду и безбедности, с тим што ова три појма чине кључ развоја превенције злочина и сигурности у друштвеној заједници.

Појава и развој превенције криминалитета чине нека од битних обележја кривичноправних система у модерним државама света и кроз њих се често рефлектује глобални „трансфер” праксе и идеје превенције, на начин како су оне уграђене у различите јурисдикције и унутар саме јурисдикције поједине државе. Тај заокрет ка превенцији, заједно са расправама које се о томе воде, различитом праксом и технолошким поступцима који се примењују у превенцији, није постављен као премиса на основу теоријског кохерентног оквира, већ на бројним претпоставкама, које често нису сагласне једна другој.

Међутим, овај приступ је увек јасно обликован различитим локалним и културолошким традицијама, као и социјално-легалитичким контекстом питања која регулише. Прихватање превентивних стратегија и технологија, у најширем смислу, условљено је њиховим сравњавањем са политичким стремљењима, с једне стране, као и њиховим сазвучјем са вредностима културе, с друге стране.

Технолошке промене имале су круцијалну улогу у превенцији злочина. Па ипак,

* Овај рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС према уговору евиденциони број 451-03-9/2021-14/200120.

ма како оне биле уобичајене на први поглед, сви технолошки поступци и стратегије у превенцији криминалитета утискују унутар себе моћне захтеве о људском напору и могућностима да се спроводи превенција. Превенција криминалитета није само слободно вреднована „торба за алат” проистекла из праксе, већ је дубоко усађена у концептуална полазишта и изазива оспоравања различитих етичких и социјалних питања.

У криминално-политичкој књижевности заиста није неопходно износити покушаје различитог скицирања онога „што је успешно” у превенцији криминалитета. То само по себи не значи да је евалуација исхода превенције криминалитета небитна. Напротив, сазнања преузета из имплементације и исхода превентивних мера представљају суштину у грађењу и разумевању могућности и цене коштања предузетих мера у превентивном приступу злочину и како их побољшати. Значење „успеха” није никако раздвојено од саме суштине културолошких обележја. Расправе о ономе „што је успешно” често представљају борбу мишљења око места извесних критеријума и јавних вредности, које није једноставно свести на универзално прихватљиву компоненту делотворности.¹

1. Старија схватања превенције криминалитета

Иако је увођење и примена превенције криминалитета ипак новијег датума, у неким схватањима образованих и визионарских мислилаца, кроз развојне периоде историје људског друштва, могуће је препознати извесне идеје криминалне политике, а посебно превенције криминалитета.

Тако, у античкој Грчкој извесни високообразовани људи расправљали су о различитим друштвеним питањима, а узгредно су разматрали питање кажњавања криминалаца и особине човека које су значајне за његово понашање уопште, па и за криминално понашање. Велики утицај на ова схватања имала је митологија, што је отежавало сагледавање друштвене условљености криминалитета. Најпознатији мислиоци античког доба, који су писали о криминалитету (злочину), били су Платон и Аристотел.

Платон (427–347 п.н.е.) у свом делу „Номои” (Закони, глава IX), писао је о кажњавању преступника због крађе и убиства. Сматрао је да при прописивању казне законодавац треба да има у виду разлоге због којих је преступник погрешно. Ако су погрешке учињене из слабости и незнања, сматрао је Платон, учиниоца треба блаже казнити. Приликом кажњавања за убиство треба утврдити да ли је оно учињено са предумишљајем или из срџбе, у гневу, из непромишљености или на окрутан начин, због унутрашњих немира или под другим околностима. Залагао се за потпуност закона, да судија треба да дословно примењује закон како би се њихове слабости отклониле. Узроке криминалитета - злочина Платон је посматрао као унутрашње (психолошке изворе), који настају под утицајем страсти, незнања, тражења задовољења, из „болесне душе” и као спољашње (физиолошке), који произилазе из телесне и биолошке конституције. Разликовао је поправљиве и непоправљиве злочинце. За непоправљиве је предлагао примену смртне казне, а за поправљиве „одгој тела и душе”, лечење „болести душе” применом бола и патње као главних средстава испаштања. Платон је иницирао принцип индивидуализације казне, јер је предвиђао, зависно од карактера лица и

¹ Видети опширније: A. Crawford, Crime prevention and Community Safety, u: The Oxford Handbook of Criminology, ed. by M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner, Oxford University Press 2007, 866–867.

извршеног дела, примену „других мера поправљања”, којима је могуће „замрзети неправду и завоleti правду”.

Аристотел (384–322 п.н.е) у делу „Никомахова етика” (књига V) истиче да извршењем злочина настаје неједнакост међу људима–између извршеног и повређеног, коју суд настоји да отклони казном. Кажњавање потиче због гнева повређеног у чијој основи је и љутња као реакција на напад (повреду). Кажњавање смањује гнев и осећање бола се замењује осећањем задовољства. Узроци злочина су злочиначке навике и побуде, беда, друштвено уређење (сиромаштво и богатство), који представом воље и осећања воде у делинквентну активност. Аристотел је писао: „неки држе да људи постају добри по природи, други вежбом, трећи подучавањем. Део који је дат од природе очито не зависи од нас, него је додељен преко одређених божанских узрока истински срећнима”. Злочинци су непријатељи друштва; на њих се може утицати казном. Оне који су непоправљиви, на које не делује „снага противности”, треба уништити или протерати из друштва. Сем тога, Аристотел је истицао да за кажњавање треба употребити батину, „онако како се туче непокорена животиња под јармом”.²

Римски државник Сенека је озаконио Платонову идеју да казна треба да делује поправно на грађане, па је треба примењивати и са визијом на будуће понашање грађана. И код правника Улпијана могуће је уочити извесне идеје превенције криминалитета, опет са циљем постизања боље сигурности грађана. Наравно, сва схватања су спорадична и немогуће их је посебно класификовати као јасне криминалнополитичке ставове или, опет, као ставове везане за превенцију криминалитета.³

У огромном временском размаку од тада до периода пре савременог доба могу се издвојити и размишљања о превенцији криминалитета, која се везују за период класичног либерализма у 18. веку, међу мислиоцима у Енглеској, као и у континенталном делу Европе. Сви они су припадали различитим филозофским правцима или школама кривичног права, а међу њима било је и успешних писаца и теоретичара, који су се диљем свог професионалног живота, на један или други начин, бавили питањима кривичног правосуђа и криминалитета.

Људска мисао из овог периода промовисала је управљање над будућим животним изборима на основу рационалне калкулације о релативној равнотежи између задовољства и патње; успеха и ризика. Либерални субјект у сржи Бенетамовог писања (J. Bentham, 1748–1832), енглеског филозофа, правника, законодавног и социјалног реформатора,⁴ био је обазрив, промишљен рационални појединац који унапред планира – *homo prudens*,⁵ у складу са учењем представника класичне школе кривичног права. Бенетам је промовисао утилитаристички концепт и заступао становиште по коме казна треба да буде пажљиво одмерена, тако да зада бол у сразмери штети која је причињена јавном добру вршењем тог одређеног злочина. Овај став био је заснован на представи да су криминалци и некриминалци слични у томе да су криминалци, резонујући као појединци, имали погрешну процену приликом вршења злочина. Самим тим, разумна, брза и конкретна казна била је најбољи начин да се спречи понављање таквог понашања у будућности. Бенетам је веровао да се људи понашају рационално и да би радије изабрали задовољство са циљем да

² Цит. према: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, Криминологија, Ниш 2009, 263–264.

³ Цит. према: М. Милутиновић, Криминална политика, Београд 1984, 296.

⁴ Исто.

⁵ А. Crawford, *op. cit.*, 866-867.

избегну патњу. Стога, кажњавање мора да надмаши по својој тежини било какво задовољство које би могло проистећи из вршења кривичних дела. Бенгам је такође тврдио да сви закони и кажњавање морају бити засновани на утилитарном принципу „највеће задовољство за највећи број људи” и на калкулацији нивоа бола и задовољства – тако да би бол од кажњавања могао да буде оправдан уколико превенира већи и јачи бол.⁶

Интересантна су и размишљања Филдинга (H. Fielding, 1707–1754), градоначелника Лондона и познатог писца, који се осврће на тадашњу слику енглеског друштва као нечега што ће „ускоро склизнути у анархију”, када ће улице градова „бити скоро непроходне уз највећи степен опасности”.⁷ Филдинг се, заједно са својим полубратом, сматра једним од оснивача првих полицијских снага у Лондону. Утицао је на реформу кривичног правосуђа, побољшање услова живота у затворима и залагао се за аболицију јавног вешања осуђеника. Године 1748. изабран је за градоначелника Лондона. Остао је упамћен као плодни писац, посебно у својим сатирама о политичкој корупцији, борац за утемељење нове традиције у правосуђе Енглеске, као и за сузбијање криминалитета на улицама Лондона.⁸

Значај утемељења „нове престоничке полиције” на улицама Лондона уочио је и Пил (R. Peel, 1788–1850), који је у присуству полицијских снага на улицама, у заједници, пре свега, видео начин обезбеђивања превенције злочина. То је била основна замисао његовог концепта превенције криминалитета. Присуство полиције у заједници се заснива на њиховом основном циљу делања, а то је превенција злочина и промовисање бољег односа између друштвене заједнице и полиције. Први и основни принцип Пиловог настојања гласио је: „Основна мисија због које полиција постоји је да спречи злочин и неред”. У новим радовима, из 21. века, аналитичари у Великој Британији се позивају на „повратак стила полицијског рада из 19. века по коме је полиција чувала своје присуство у локалној заједници тако што је обилазила улице ходајући, упознавајући се са грађанима, успостављајући осећај јавне сигурности и поверења”.⁹

Још први социјалисти, такозвани утописти, бавили су се питањима узрока криминалитета. Они су сматрали да се људски карактер формира искључиво под утицајем друштвене средине, па су самим тим сматрали да се узроци свих људских порока и мана налазе у друштву. Према схватању социјалиста, неједнакост која постоји међу људима није биолошки, већ социјално условљена. Укидањем приватне својине, другачијом организацијом брака и породице, система образовања и сл., неједнакости међу људима могу бити укинуте, па самим тим и криминалитет може нестати. Из оваквог схватања проистекло је и мишљење социјалиста да у социјалистичком друштву неће бити криминалитета ни других облика девијантног понашања. Доследан свом схватању узрока криминалитета, енглески социјалист Роберт Овен (Robert Owen, 1771–1858) основао је једну комуно – колонију New Lanark која је била уређена на социјалистичким принципима и у којој у периоду од 20 година није забележено ниједно кривично дело. Ову колонију каснији социјалисти назвали су „правом лабораторијом криминалне социологије”, а нејављање криминалитета у њој

⁶ Theories of Crime (ed. by Ian Marsh), Routledge, London, New York 2006, 95.

⁷ Theories of Crime, op. cit., 9.

⁸ Видети опшриније: W.E. Allen, Henry Fielding, <https://www.britannica.com/biography/Henry-Fielding>, приступ: 5. 5. 2021.

⁹ Видети: Law Enforcement: Sir Robert Peel’s Policing Principles, <https://lawenforcementactionpartnership.org/peel-policing-principles/>, приступ: 6. 5. 2021.

наводили су као експериментални доказ теорије о социјалној условљености девијантних појава.¹⁰ Превенцију криминалитета Овен је посматрао као организовану превенцију у смислу ширења просвећености и образовања међу омладином, уклањања околности које утичу на појаву криминалитета и постизања већег благостања.¹¹

Идеја превенције злочина наставила је да се јавља и у радовима мислилаца 19. века, када је отпочео снажан развој криминолошке мисли, под утицајем антрополошке школе и позитивистичких учења. Основни принципи класичне школе, уграђени у кривична законодавства европских држава, после победе Француске буржоаске револуције 1789. године, нису дали најбоље резултате у смислу редукције обима криминалитета. Напротив, дошло је до пораста стопе криминалитета, посебно у земљама које су прихватиле доминацију ретрибутивног приступа, заснованог на начелима легалитета и индетерминизма. У ствари, учење класичне школе није допринело откривању и лечењу узрока злочина, па самим тим строги ретрибутивни приступ правди није ни могао да оствари очекиване резултате у погледу спречавања рецидивизма, нити пак примарног криминалитета.

У другој половини 19. века позитивистичка оријентација у криминологији обухватила је, између осталог, и предузимање мера социјалних програма против криминалитета, који је у својој суштини узрокован друштвеним околностима. Ове идеје постају доминантне у земљама континенталне Европе. Тиме позитивисти коригују првобитно учење Ломброза о доминантности ендемог приступа у изучавању узрока криминалитета.¹²

Енрико Фери (Enrico Ferri, 1856–1929), професор кривичног права у Риму и Турину, био је Ломброзов ученик на кога је учитељ извршио видан утицај, али који је истовремено уочио недостатке његове концепције и уз биолошке истакао и друштвене узроке криминалитета. Уз Гарофала (R. Garofalo, 1851–1934), сматра се једним од главних представника позитивизма у криминологији.

Фери је сматрао да је криминално понашање неког лица одређено читавим низом криминогених фактора, чије деловање је код разних делинквената на разне начине комбиновано, а на основу тих комбинација могуће је извршити класификацију делинквената. Истовремено, Фери је одбацио тезу о постојању слободне воље појединца. Узимајући у обзир разне криминогене факторе, Фери је настојао да дође до сазнања о томе због чега међу лицима која су подвргнута једнаком утицају друштвене средине нека постају делинквенти, а нека не. При томе, он је указао на три врсте фактора: антрополошки фактори, фактори физичке средине и фактори друштвене средине.¹³ Тврдио је да осећања, попут оних религиозних, затим, љубави, честољубља, оданости не играју значајну улогу у генези злочина, док нека друга, попут: мржње, таштине, похлепности имају јачи утицај на појаву криминалног понашања, због тога што остварују снажнију контролу у односу на моралну свест код појединца.

У својој расправи: „Право на кажњавање као друштвена функција” („The Right of Punishment as a Social Function”) написао је: „Не треба да кажемо себи да

¹⁰ Цит. према: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 297.

¹¹ Цит. према: М. Милутиновић, н. д., 297.

¹² Видети: С. Lombroso, *Crime Its Causes and Remedies*, Patterson Smith, Montclair, New Jersey 1968.

¹³ Цит. према: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 302–304.

поправљање грађана није део пеналне одговорности. Ја не видим стварну разлику између плаћања извесне суме новца у виду новчане казне и његове исплате у виду штета, али више од тога, мислим да је начињена грешка у превише стриктном раздвајању грађанских и пеналних мера, уместо да оне буду присједињене у циљу одбране, у превенирању тог одређеног, анти-социјалног понашања”.¹⁴

Према Ферију, делинквенте је могуће класификовати у пет категорија, и то: рођени злочинци, душевно болесни, делинквенти из навике, случајни делинквенти и делинквенти из страсти. Узимајући за основу своју класификацију делинквената, Фери је указивао на потребу индивидуализације кривичних санкција, односно да при креирању криминалне политике треба водити рачуна о којој категорији делинквента је реч.¹⁵ За рођене злочинце, душевно болесне и делинквенте из навике Фери је предлагао различите мере неутрализације криминалног понашања, за случајне делинквенте мере друштвене реадaptације, а за делинквенте из страсти само накнаду изазване штете.¹⁶

Феријев допринос развоју криминалне политике огледа се и у већем броју превентивних мере чије је увођење предлагао: слободна трговина, укидање монопола, боље улично осветљење, контрола рађања, слобода брака и развода, државна контрола производње оружја и др.

Гарофало, други италијански криминолог позитивистичког правца, дели узроке криминалитета на три групе. На прво место, под очигледним утицајем Ломброза, он ставља утицај биоконституционалних аномалија, а на треће место утицај друштвених узрока којима поклања значајну пажњу.¹⁷ Гарофало је до детаља разрадио теорију кажњавања, базирану на основним поставкама дарвинизма, по којој друштво треба да елиминише оне који својим криминалним понашањем показују да се нису адаптирали на цивилизовани живот. Стога предлага три начина елиминације делинквената: смрт за оне чије криминално понашање произилази из психолошких аномалија које их заувек чине неспособним за друштвени живот; делимична елиминација која подразумева дуготрајни или доживотни затвор за оне који су у стању да живе једино на начин на који се живи у номадским хордама или примитивним племенима, односно нешто блажа изолација у пољопривредним колонијама за млађе делинквенте и оне за чију социјалну адаптацију има наде; и накнада штете за оне који су извршили кривично дело под притиском изузетних околности за које се не може очековати да ће се поново јавити.¹⁸

2. Савремена схватања превенције криминалитета

Без обзира на настојања наведених мислилаца и несумњив допринос и наслеђе осталих поборника превенције криминалитета (представници социолошке и неокласичне школе) до периода савременог доба, период од касног 19. века ипак је показао спори

¹⁴ Enrico Ferri, *Criminal Sociology* (1905), Chapter III, Practical Reforms.

<http://www.marxists.org/archive/ferri/criminal-sociology/ch03.htm>, приступ: 5. 5. 2021.

¹⁵ Цит. према: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 302-304.

¹⁶ Enrico Ferri, *ibid.*

¹⁷ Видети: R. Garofalo, *Criminology*, Patterson Smith, Montclair, New Jersey 1968, 65–190.

¹⁸ Видети: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 302-304; Raffaele Garofalo, *op. cit.*, 372–399.

пораст развитка и сложене деобе посла у односу на релацију задатака које је постављала контрола криминалитета. Резултанта структуре кривичног правосуђа била је изграђена искључиво око: одговорности, процесуирања, тражења доказа и поправљања свог објекта – откривеног учиниоца кривичног дела. Проактивна превенција криминалитета заузимала је мало места, осим у елементу расплинутог генералног или индивидуалног застрашивања, који је био побуђен ограниченом вероватноћом хапшења и кажњавања оних који су прекршили норме кривичног законодавства.

Наравно, ни извесна очекивања о значају „нове полиције” нису у потпуности испунила очекивања својих промотера, пре свега због повећања цене коштања растућих полицијских снага. Исто тако, даљи пораст статистичких показатеља у касним годинама 19. века указивао је на један посебан напор у приказивању и прикупљању опипљивих показатеља професионалне ретрибутивне праксе у односу на криминалитет. С друге стране, пошто учинак превенције криминалитета није тако једноставно мерити бројкама, самим тим и предузете напоре није једноставно верификовати. Такође, постоји још један важан моменат, везан за развој субкултуре полицијског поступања. Наиме, тај облик субкултуре је оријентисан на акцију, делање и „мачо” културолошке вредности које „славе” откривање и хапшење учинилаца, док је, с друге стране, превентивни рад нешто што добија епитет „негламурозно”.

Последњих тридесетак година у савременим државама света забележена је „експлозија” различитих иницијатива у спречавању злочиначког понашања, која је превасходно била усмерена на превенцију, а не на кажњавање учинилаца, на последице, пре него на узроке и на саме злочине, а много мање на злочинце. Ова савремена тежња даје примат будућој владавини (сигурност) над оживљавањем прошлости (правда). Сходно томе, јасно је да у модерним друштвима „успон” превенције криминалитета показује „основни заокрет парадигме” у кривичном правосуђу и контроли злочина, из основа мењајући начин на који се до тада сагледавао злочин и структура социјалних односа. Као последица тог схватања јавља се „превентивно партнерство”, као дефинисан облик савремене контроле криминалитета. Стога Гарланд (Garland) закључује: „Дуже од две деценије... окупљена је читава нова инфраструктура на локалном нивоу која се односи на злочин и неред на сасвим један други начин... Нова инфраструктура је снажно усмерена ка низу циљева и приоритета – превенцију, безбедност, редукацију штете, губитка и страха – што је потпуно другачије од традиционалних циљева прогона, кажњавања и кривичног правосуђа”.¹⁹

Ипак, постоје извесни показатељи оживљавања превенције криминалитета у касним годинама 20. века. Наиме, статистички подаци указали су на драматичан пораст обима криминалитета од шездесетих година 20. века, па надаље, показујући истовремено потпуну упућеност на ретрибутивни систем кривичног правосуђа. Истовремено, подаци о виктимизацији подстакли су на размишљање да за већину учињених злочина не постоје сазнања у институцијама формалног система, при чему су поново покренута питања о учинку застрашивања који се остварује кажњавањем од стране органа власти. Затим, поново је уочен значај процеса неформалне друштвене контроле, који се развијао заједно са социјалним и културним ставовима насталим у периоду после Другог светског рата, када је дошло до кидања породичних и рођачких веза и замирања односа у локалним заједницама. Са првим економским кризама средином седамдесетих година 20. века, владе европских држава отпочеле су тражење начина за фискалане уштеде. Установљени

¹⁹ Цит. према: А. Crawford, *op. cit.*, 867.

моделу контроле криминалитета као да су представљали изражен финансијски губитак за јавну потрошњу, при чему се истакла неопходност тражења алтернативних решења.²⁰

У последњих двадесетак година жртве криминалитета су заузеле истакнуто место у заинтересованости опште јавности за њихов положај. У светлу перцепције да су жртве биле „заборављене особе” од стране система кривичног правосуђа, као и развоја сензибилитета према категоријама вулнерабилних особа, са посебно наглашеним виктимитетом, попут деце, жена и старих особа, нови политички концепт сагледава потребе ових особа настале из процеса виктимогенезе, тако што је усмерен и отворен за усвајање великог броја политичких докумената, службених декларација и предлога савремених законских решења.

Спроведене су различите реформе, у односу на положај жртве кривичног дела, које су у многим случајевима нашле своју практичну евалуацију. Нека од предложених решења треба да обезбеде финансијску, практичну и психолошку подршку за жртве, у оквиру друштвене заједнице, кроз рад организација, као што је „Подршка жртвама” у Великој Британији или кроз програме попут „помоћ жртви/сведоку” који су се развили у САД. Ова врста реформи и неки уско специјализовани облици организовања, слично оснивању центара за жртве силовања, склоништа за претучене жене, затим покретање државних програма за надокнаду штете жртвама, представљају примере поступања у већини западних земаља.

Друга група реформи усмерена је ка вишем нивоу интегрисаности жртава у систем кривичног правосуђа. „Присутност” жртава обезбедила би се од стране самих државних органа и служби, попут полиције, тужилаштва и суда, који би обавештавали жртве о свим релевантним одлукама током трајања кривичног поступка.

Затим, следећа група реформских напора има за циљ обезбеђивање правде на један практичнији начин, тиме што би се од учиниоца захтевало плаћање одштете, без обзира да ли о имовинскоправном захтеву одлучује кривични или грађански суд. Још једна врста реформи и даље се одвија на плану ресторативне правде, у облику медијације или постизања „реинтегративног стида”, у сврху помоћи жртвама.²¹

Током седамдесетих година прошлог века доминирала је специфична идеологија, која је касније била најдиректније повезана са развојем покрета за права жртава, која се често називала „ред и закон оријентација”. Међутим, временом је дошло до обесхрабривања евалуације рехабилитационих програма предвиђених за делинквенте, што је додатно допринело разочарању у идеал рехабилитације, коме је тежила модерна пенологија, па је тако успостављено погодно тло за развој алтернативних идеолошких приступа, укључујући и оне који су усмерени на жртву.²²

Са становишта односа између друштвене правде и кривичног правосуђа могу се поставити извесна питања: код друштвене правде – о томе шта је неопхо-

²⁰ Ibid.

²¹ Видети: L. Sebba, „On the Relationship between Criminological Research and Policy: The Case of Crime Victims”, *Criminology and Criminal Justice*, 2001, 1, 27.
<http://crj.sagepub.com/cgi/reprint/1/1/27>, приступ: 5. 5. 2021.

²² Видети опширније: М. Костић, „Виктимолошки приступ и реформа кривичног правосуђа”, у: Тематски зборник радова : Реформа кривичног правосуђа, Ниш 2010, 241–268.

дно да једно друштво буде праведно конституисано; код кривичног правосуђа – о основама праведног кажњавања.²³ Оно што иде у прилог друштвеној правди обично обухвата претпоставку да друштво може бити праведно само онда ако је предузело кораке којима је осигурана праведна расподела (редистрибуција) у располагању друштвеним богатством, а ако нема једнакости у располагању, онда бар неопходност задовољавања основних потреба²⁴ чланова тога друштва. С друге стране, у прилог кривичном правосуђу наводи се претпоставка да кажњавање може бити праведно само ако је засновано на јасним ретрибутивним принципима.²⁵

Редистрибутивни концепт друштвене правде и ретрибутивни концепт кривичног правосуђа чине два основна и често повезана полазишта њихове условљености. Једна је веза емпиријске, а друга нормативне природе.

Емпиријска заснованост је у томе што је извесна форма редистрибутивне правде есенцијална за смањење обима криминалитета у напредним индустријским друштвима. Неједнакост у расподели прихода непосредно утиче на ниво криминалитета. Другим речима, што је већи диспарат богатства између виших и нижих друштвених слојева у једној заједници, то је већа стопа криминалитета. Чак, тај обим може бити и виши у оним друштвима у којима је већа заступљеност оног дела становништва из нижих друштвених слојева који живе испод неопходног минимума прихода за задовољење основних потреба за егзистенцијом.

Нормативна заснованост је у томе да су законом прописане кривичне санкције, приликом изрицања и деловања, мањкаве и то онда када се изричу оним особама којима друштвена правда није ни била доступна пре учињеног кривичног дела, па отуда тврдња да је „ретрибутивна правда могућа само у контексту редистрибутивне социјалне правде“.²⁶

Систем кривичног правосуђа, спроводећи ретрибутивну правду, усмерен је да одговори на питања о томе који је закон прекршен, ко га је прекршио и како санкционисати кривца тако да се постигне циљ специјалне превенције. Ресторативна правда, уместо ретрибуције, тежи ка поновном успостављању стања

²³ Видети чланак о значају концепта ресторативне правде за постизање равнотеже интереса жртве, друштвене заједнице и делинквента: М. Костић, „Успостављање стандарда за ресторативну правду”, Темида, 10, 1, Београд 2007, 5–14.

²⁴ Постоје различити критеријуми за класификацију потреба. У литератури се наводе многобројне поделе – на опште и специфичне потребе, сталне и променљиве, незаменљиве и заменљиве, одложиве и неодложиве, природне, физичке и луксузне, стварне и замишљене и др. Нарочити значај има подела према начину на који се потребе задовољавају. Тако се могу разликовати: личне (када их човек задовољава као индивидуа и одлучује о врсти, приоритету, начину и времену задовољавања); заједничке (које се изражавају у кругу интересената и чине синтезу, а не механички збир личних потреба) и опште друштвене потребе (које се задовољавају у целом друштву и под истим условима за све чланове друштвене заједнице). Наведено према: М. Костић, „Потребе, социјалне разлике и криминалитет”, у: Зборник са научног скупа : Узроци и последице социјалне диференцијације у нашем друштву данас, Приштина 1997, 223–229.

²⁵ W. C. Heffernan and J. Kleinig: „Introduction” , у: From Social Justice to Criminal Justice, Poverty and Administration of Criminal Law, ed. by William C. Heffernan and John Kleinig, New York, Oxford 2000, 1–24. <http://books.google.com/books?isbn=0195129857...>, приступ: 6. 5. 2021.

Такође видети поставке учења класичне школе кривичног права: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 266–267.

²⁶ Исто.

нарушеног извршењем кривичног дела, што се постиже применом разних метода: посредовањем између учиниоца кривичног дела и жртве, извињењем, мирењем, накнадом штете или другим облицима надокнаде причињене штете жртви.

С обзиром на то да се у оквиру концепције ресторативне правде криминалитет сагледава као повреда или нането зло, извршилац кривичног дела треба да настоји да отклони или исправи последице учињеног дела. При томе се потенцирају потребе жртве и шири утицај криминалитета на друштво у коме преступник живи, како би се постојећи конфликт разрешио на најбољи могући начин.

Оно што не постоји у одредбама домаћег кривичног законодавства јесте примена ресторативне правде у затворима, што би био један од предлога за будућа законска решења и један од делотворнијих начина спречавања будућег новог криминалног понашања, односно спречавање рецидивизма.

На први поглед изгледа да је примена казне затвора антитеза идеала примене ресторативне правде и да се принцип ресторативне правде не може применити у затворској средини и на осуђеничку популацију. Међутим, када затвор сагледамо као институцију у којој се осуђеници припремају да се врате у друштво и да више не врше кривична дела, онда затвор може да буде сагледан и као идеална околина за практичну примену ресторативног процеса.

Постоји неколико различитих начина како се принципи ресторативне правде могу применити унутар самог затворског контекста. Најпре је неопходно препознати да криминалитет није нешто што се дешава само унутар затворских зидина и применити методе ресторативне правде у оним случајевима када осуђеници признају извршено дело за које се налазе у затвору и сматрају се одговорним за своје поступке. Други услов за примену ресторативне правде је одређена врста извршеног деликта. У практичној примени ресторативно пресуђење се примењује у следећим случајевима: 1. оштећење имовине, 2. вербални деликти (претње и увреде), 3. туче, 4. делинквенција малолетника.²⁷

Примена ресторативне правде у затворским условима вишеструко користи затвореницима. Могућност репарације развија код затвореника сопствени смисао вредности јер су у ситуацији да помогну другима, својој породици и друштву. Способност да буду великодушни битан је део хуманости. Затим, ресторативна правда уводи друштво у затвор и затворенике чини видљивијим онима који су ван затворских зидина. Ресторативна правда омогућава да друштво препозна своју одговорност према затвореницима јер су затвори део друштвеног контекста. Ипак, најважније је да примена ресторативне правде омогућава да затвореници на прави начин сагледају своје понашање и штету коју је такво понашање проузроковало. Уколико се ресторативан приступ користи за решавање дисциплинских преступа затвореника, онда циљ није једноставно кажњавање затвореника који је прекршио неко затворско правило, већ је циљ да се затворенику помогне да разуме како да живи као део друштва унутар затвора.²⁸

²⁷ E. Kimmet, *Restorative Justice in Prisons*, „With a little imagination and a lot of courage, prisons could become a natural setting for Restorative Justice”, Oxford Centre for Criminological Research, *Prison Service Journal / Resource Book and Report*, 2002. У: С. Константиновић-Вилић и М. Костић, н.д, 117.

²⁸ Видети опширније: С. Константиновић-Вилић и М. Костић, н.д, 111–113.

3. Последице става „ништа не успева” или закључак који означава нови почетак

У литератури из области криминологије сва наведена настојања често се тумаче као последица чувене флоскуле Мартинсона, Липтона и Вилкса (Martinson, R., Lipton, D., Wilks, J., 1974) да „ништа не успева” („nothing works”). Ови криминолози су, користећи поступак мета–анализе, извршили потпуну евалуацију програма кривичноправне рехабилитације која је била примењивана у периоду од 1945–1967. године у Европи. Закључили су да „уз неколико изолованих изузетака рехабилитативни напори, који су били пријављени, нису остварили приметан утицај на рецидивизам”.²⁹ Резултати те процене су их уверили да „ништа” нема неки посебан успех и да се ниједан програм не чини бољим од оног другог.

Стога се, у каснијој криминологији, управо под утицајем овако песимистичног закључка, поставило питање „шта успева”, са циљем промене професионалне идеологије у криминологији 21. века.

Све до касних шездесетих година 20. века криминолози су веровали да ће научно истраживање узрока злочина створити основ индивидуализације третмана који би умањио рецидивизам код учинилаца. Касније, све до средине седамдесетих година 20. века, овај став је доживео пропаст и био је замењен професионалном идеологијом да „ништа не успева” у корекционом третману учинилаца, под Мартинсоновим утицајем, да су узроци криминалитета структурални и да криминалитет може бити превениран једино под утицајем социјалне правде. Ова професионална идеологија има једну „несрећну консеквенцу” озаконене „деструкције знања” (која показује шта не успева, а примењује се), као језгро интелектуалног криминолошког пројекта и део је ослабљених напора „конструктивног знања” (које показује шта успева, а не примењује се). Покрет „шта успева” („what works”) унутар корекционог третмана, међутим, захтева алтернативну професионалну идеологију, која, поново, уводи употребу науке у процес разрешавања питања везаних за злочин. Ова визија ће унапредити криминологију као науку и допринети више него став „ништа не успева” у односу на добробит, како учинилаца тако и јавног реда у превенирање криминалитета.³⁰

Даљи помак у савременој превенцији криминалитета одвијао се под утицајем Вилсона (J. Wilson, 1975) и његовог дела *Thinking About Crime*. На месту идеја о поправљању злочинаца путем социјалних програма било је и оживљавање класичних мисли о застрашивању учинилаца у комбинацији са тежњом механизма нефорамалне контроле и новог прагматичног реализма. Вилсон се залагао за приступ у коме криминологија остварује много тешње везе са циљевима јавне политике и да то треба да буде достигну. Према његовом мишљењу, до тада је постојала једна превелика окупираност питањима широке социјалне и структуралне узрочности. Криминолошке теорије, које узроке криминалитета објашњавају деловањем фактора социјалне средине, остале су, према овом аутору, непотврђене или непрактичне. Политика превенције треба да се усмери на оно што може да се промени или чиме се може манипулисати. Нова логика била је у томе да се тражи интервенција која би могла да умањи извор криминалних могућности и унапреди

²⁹ „Nothing works”, http://sociologyindex.com/nothing_works.htm, приступ: 7. 6. 2021.

³⁰ Ibid.

вероватноћу откривања и хапшења злочинаца. Мотивациона питања, као и она друштвене, структуралне или психолошке природе, треба да буду потиснута у позадину делања.³¹

Према Екблону (Ekblom, 2000) то су „крајњи фактори”. У „новој криминологији свакодневног живота” (Garland, 1996) у претходници превентивног менталитета проксимални (најближи) фактори треба да буду усклађени на истакнутији начин. Ова претпоставка полази од тога да у криминологији треба да се направи заокрет од учиниоца као објекта сазнања, ка злочину, његовим ситуационим и просторним карактеристикама, а у истој мери и ка месту и улози жртве у злочину.³²

³¹ J. Wilson, Thinking About Crime, <http://www.freeservants.us/thinkcrime.html>, приступ: 9. 9. 2010. У: М. Kostić, М. Simović and Darko Obradović, Criminology - Security threats and challenges nowadays, Teme. - Niš 2019. - God. XLIII, Br. 4, 1229.
ISSN 0353-7919

³² A. Crawford, op. cit., 870.

Литература

- Allen, Walter E. Henry Fielding. <https://www.britannica.com/biography/Henry-Fielding>. Приступ: 5. 5. 2021.
- Crawford, Adam. Crime prevention and Community Safety, u: *The Oxford Handbook of Criminology*, ed. by Mike Maguire, Rod Morgan and Robert Reiner. Oxford University Press 2007, 866–909.
- Константиновић-Вилић, Слободанка, Весна Николић-Ристановић и Миомира Костић. *Криминологија*. Ниш 2009.
- Константиновић-Вилић, Слободанка и Миомира Костић. *Пенологија*. Ниш 2011.
- Костић, Миомира. „Виктимолошки приступ и реформа кривичног правосуђа”, У: Тематски зборник радова : Реформа кривичног правосуђа. Ниш 2010. 241-268.
- Костић, Миомира. „Успостављање стандарда за ресторативну правду”. *Темида*, 10, 1, Београд 2007. 5–14.
- Костић, Миомира „Потребе, социјалне разлике и криминалитет”. Зборник са научног скупа: Узроци и последице социјалне диференцијације у нашем друштву данас. Приштина 1997. 223–229.
- Милутиновић, Милан. *Криминална политика*. Београд 1984.
- Lombroso, Cesare. *Crime Its Causes and Remedies*. Patterson Smith, Montclair, New Jersey 1968.
- Theories of Crime* (ed. by Ian Marsh). Routledge, London, New York 2006.
- Law Enforcement: Sir Robert Peel's Policing Principles*. <https://lawenforcementactionpartnership.org/peel-policing-principles/>. Приступ: 6. 5. 2021.
- Ferri, Enrico. *Criminal Sociology*. Chapter III, Practical Reforms. 1905. <http://www.marxists.org/archive/ferri/criminal-sociology/ch03.htm>. Приступ: 5. 5. 2021.
- Garofalo, Raffaele. *Criminology*. Patterson Smith, Montclair, New Jersey 1968.
- Sebba, Leslie. „On the Relationship between Criminological Research and Policy: The Case of Crime Victims”. *Criminology and Criminal Justice* 2001, 1. 27-58. <http://crj.sagepub.com/cgi/reprint/1/1/27>. Приступ: 5. 5. 2021.
- William C. Heffernan and John Kleinig. „Introduction”. U: *From Social Justice to Criminal Justice, Poverty and Administration of Criminal Law*. Ed. by William C. Heffernan, John Kleinig. New York, Oxford 2000. 1-24. <http://books.google.com/books?isbn=0195129857...> Приступ: 6. 5. 2021.
- Kimmett Edgar. „With a little imagination and a lot of courage, prisons could become a natural setting for Restorative Justice”, *Oxford Centre for Criminological Research, Prison Service Journal / Resource Book and Report*, 2002.
- „Nothing works”. http://sociologyindex.com/nothing_works.htm. Приступ: 7. 5. 2021.
- Kostić, Miomira, Marina Simović and Darko Obradović, *Criminology - Security threats and challenges nowadays*, Teme. - Niš 2019. - God. XLIII, Br. 4 (2019), str. 1217-1232.
- Wilson, James. *Thinking About Crime*. <http://www.freeservants.us/thinkcrime.html>. Приступ: 9. 9. 2010.